

zésben a szereplők meghajlása Bergman széke előtt (ráadásul keletiesen hat ez a meghajlás, és hozzákapcsolódik a korábbi *no-játék* konvencióhoz, indokolatlanul átlendítve a befejezést a keleti színjátszás terepére). Azonban ezt a momentumot leszámítva is értelmezhető a befejezés: az egész játék nem más, mint felkészülés az eszményi pillanatra, a művészet igazságára. Ezt szimbolizálja a filmrészlet, mint ideális, kidolgozott forma. Ehhez képest a színház a keresgélsek terepe, az élet igaz és hazug történéseié – ehhez képest a film a változtathat-

atlan, örökösen ismételtető forma. (Ahogy a rendezőasszisztens mondja Bergman szavait: a színház a feleség, a film a luxusszerető.) Amit ezzel a színházról film felé törekvő formanyelvvel elér, annak értelme a Bergman által a próbafolyamatban megfogalmazott mondatban van: „egy pillanatra átértékelődik bennünk a valóság.” És – tegyük hozzá – a színház valósága is. Ennek az állandó átértékelődésnek a gyakorlatát végezheti a néző, amikor a játéktérből kilépve a kifutón ott látja az üres bölcsőt, a hiányzó gyermeket.

AZ ELFELEDETT „MAGYAR BURNS”

– *Seherezáde, fényes gyöngyalak,
Én tégedet sosem hívtalak.
Bennem jöttödhöz bízó hit nem élt,
Te jöttél hozzám, mint sosem remélt.
És furcsa játékot kezdél velem,
Ágyamhoz ültél egy estvelen,
Megcsókoltál, mint kedves kedvesét,
S elindítottad végtelen meséd...*

BERDE MÁRIA

■ Az előző esztendőben ünnepeltük Berde Mária születésének százhuszadik, halálának hatvanadik évfordulóját. De ki rejtőzik a név mögött, akit Szabó Magda „magyar Burns”-ként emleget? Hogyan történt, hogy a magyar irodalmi köztudatból eltűnt az az író, aki a két világháború közötti erdélyi irodalmi élet egyik vezéregyénisége volt? E tanulmány Berde Mária életének és munkásságának bemutatását tűzte ki céljául, hogy ne teljesedjenek be egyik versének utolsó sorai: „*Voltam; s ne emlékezzék rám senki, mint aki soha, sohasem születtem.*” (Berde 1970. 222.)

A Berde lányoknak nem volt könnyű tanulmányaikat végezni a gimnáziumban, de nem tanulmányi eredményeik, hanem a kor társadalmi szokásai miatt. Mária és nővére, a későbbi festőművész, Amál abban a korban végezték tanulmányaikat,

amikor még élénk vita folyt a magyar közéletben arról, hogy illendő-e egy leánynak felsőbb iskolákat végeznie ahelyett, hogy majdani életére, a háztartás vezetésére, gyermekei nevelésére készülne föl. Természetesen sokan érveltek a lányok iskolázottsághoz, érettségéhez, sőt egyetemi tanulmányaikhoz való joga mellett, azonban az ellentábornak is akadtak lelkes szószólói. A nagyenyedi Bethlen Kollégium, mely évszázadok óta a magyar nevelésügy egyik fellegvárának számított, ekkor nyitotta meg kapuit a lányok előtt. Amál még magántanulóként végezte a gimnáziumot, húga viszont már a többi osztálytársához hasonlóan, naponta járt iskolába, bár osztálytársaival még szót sem válthatott, és teljesen elszigetelten, a fal mellé állított padban ülve vehetett részt a tanórákon. Adamovits Sándor idézi Szentimrei Jenő írását, melyben így ír

Máriáról: „Ő iratkozott be mint legelső gimnazistalány, mikor megnyíltak a gimnáziumok a lányok előtt. [...] Júlia néven bejárt, mint rendes tanuló a fiúk osztályába. Oldalt széket és kicsi asztalt állítottak be számára. Osztálytársai eleget szégyenkeztek, mert ez a vékonydongájú, szeplős lány sokkal többet tudott náluk.” (Adamovits 2005.)

Mária, mint testvérei is, tanári pályára készült. 1907-ben érettségizett és nyert felvételt a Kolozsvári Tudományegyetem bölcsészet-, nyelv-, és történettudományi karára, magyar és német szakra. Abban az évben, amikor a magyar közéletben nagy vihart kavart Kmety Károly függetlenségi párti képviselő felszólalása, amely – ahogyan Kéri Katalin is fogalmazott, – kiszabadította a szellemet a palackból, és tálcán nyújtotta magát az újságírók számára (Kéri 1996. 101.). Kmety Károly ugyanis azt a nézetet vallotta, hogy vandalizmusnak tartja a nők egyetemi tanulmányait, és szükségesnek látja ennek megszüntetését vagy jelentős korlátozását, amit még azzal is tetéztet, hogy beszédét egy új nőtípus, a „női szörnyeteg” kialakulásának képével zárta, amit több társa is hangosan helyeselt (Kéri 1996. 102.). E felszólalás heves vitát, óriási felháborodást váltott ki országszerte. Sokan válaszoltak is Kmety Károly felszólalására, köztük a kolozsvári egyetem orvoskarának három hallgatónője, akik nyílt levelükben adtak hangot annak, hogy ha a nőknek szabad dolgozni, akkor a művelődéshez is ugyanannyi joguk van, és számon kérték Kmetytól azokat a szellemi foglalkozásokat, melyek végzése romba döntheti a nők családját (Kéri 2008. 120–121.).

Bölcsészhallgatóként Berde műveltsége és világszemlélete egyre tágul. Ekkortól indul látványos fejlődésnek írja is. 1906-tól versei folyóiratokban és különböző lapokban látnak napvilágot, 1912-ben pedig már megjelenik első kötete is *Versek* címmel, a Modern Könyvtár sorozatban. Német szakon írt szakdolgozatát, melynek címe *Bacsányiné Baumberg Gabriella élete és költészete*,

átültette magyar nyelvre, és doktori értekezéséként nyújtotta be, ezt 1912-ben védte meg (Molnár 1986. 31.). Kolozsváron nem volt újdonság a női doktorok avatása, hiszen már 1899-ben doktori címet adományozott az egyetem Torma Zsófia régészsnőnek (Kéri 2008. 123.). Ennek nagy jelentősége volt abban a korban, amikor még az egyetemeknek sem volt sok női hallgatójuk, fontos volt tehát egy olyan tanárnő jelenléte egy iskola tanári karában, aki doktori fokozattal rendelkezett.

Tanulmányai befejezése után egy új élet kezdődött a már művészi körökben ismert író számára. 1912-ben elnyerte az oktatási minisztérium ösztöndíját, és Németországba, Münchenbe ment, ahova testvére, Amál is elkísérte, így a fiatal írónő hirtelen belecsöppent nővére művész-társaságába (Molnár 1986. 48.). Az itt szerzett élményeiből íródott *Az örök film* című regénye, mely csak 1917-ben jelent meg, így hiába tombolt közben az első világháború, regényében ez egyáltalán nem vehető észre (Molnár 1986. 49.).

Münchenben csak egy évet tudott tölteni, mert tébécéfertőzést kapott, így kénytelen volt tanulmányait megszakítani, hogy Svájcban, Arosában kezeltesse magát egy szanatóriumban (Molnár 1986. 49.). Naplójában így ír erről: „Dolgozni, küzdeni! Mikor testünk erős, lelkünk érzi, hogy van ereje a dologhoz, és lesz jutalma a dolgának. Dolgozni reményekkel és örömeikkel szívünkben, az nem dolog. De dolgozz kihamvadt erővel, dolgozz reménytelenül és csonkán a szívedben...” (Jancsó 1967. 8.). Betegsége egy életen át elkíséri, és műveire is rányomja bélyegét. Szanatóriumi élményeiből születik meg *Haláltánc* című regénye, mely szintén egy szanatórium betegeinek mindennapjait meséli el. Berde Mária addig csak az irodalomból ismerte a tüdőbajosok külön kis világát, de most saját maga tapasztalta meg, hogy a betegek csak egymás megfigyelésével tudnak kitörni tétlenségükből. Már itt foglalkozott azzal a gondolattal, hogy élményeit megírja valamilyen formában. Ezt el is kezdte napló-

jában *Mankók* címmel, de a regény megírását csak 1917-ben kezdte el, és egy év múlva már készen is állt a *Haláltánc*, amely azonban csak 1924-ben jelent meg. Ugyanebben az évben, 1924-ben jelent meg Thomas Mann hasonló témájú, *Várászhegy* című regénye, bár ez a mű semmilyen hatással nem volt rá, hisz évekkorábban írta művét (Molnár 1986. 82.).

A svájci szanatóriumban eltöltött hónapok után visszatért Nagyenyedre, és 1917 őszétől a Bethlen Kollégium tanára lett, ahol szoros barátságot kötött a szintén fiatal tanárként ide kerülő Áprily Lajossal. Ebben az évben választotta tagjai közé az Erdélyi Irodalmi Társaság, mely a korszak legrangosabb írói intézménye volt. Nagyenyeden nem sok időt töltött. Egyik volt tanítványa így emlékezik rá: „Európai műveltségű, széles irodalmi tájékozottságú, kiváló szellem, akinek alkotásait [...] joggal állíthatjuk legkiválóbb írónőink munkássága mellé. [...] Áprily Lajossal együtt versfordításaival ő is lelkesen [...] szolgálta a magyarságnak a szomszédos népekkel [...] való megértését és barátságát.” (Molnár 1986. 58.)

Ekkortól számíthatjuk írói pályájának második szakaszát, melyben hangsúlyos szerepet kap a líra mellett a próza is. Egymásután jelennek meg kötetei 1920 és 1925 között: *Tükör* című novelláskötete 1920-ban Marosvásárhelyen; két, elbeszéléseket tartalmazó kötete, a *Rina kincse* 1923-ban, a *Vízen hold* 1924-ben került az olvasók kezébe. Regényei közül 1924-ben adták ki Budapesten a *Haláltáncot* és 1925-ben Marosvásárhelyen a *Szent szégyent* (Molnár 1986. 62.).

Berde Mária kedvelt témái közé tartoztak a női nem sorskérdései, amelyek mindig összekapcsolódtak a társadalom legaktuálisabb problémáival. Fábri Anna szerint Berde a 20. század eleji nőproblematika legkövetkezetesebb továbbvivője (Fábri 1996. 197.). A nők emancipációs törekvéseinek szenvedélyes harcosa volt, de azt szerette volna elérni, hogy a társadalmi előítéletek felszámolása változtassa meg a nők helyzetét, olyan kapcsolat alakuljon ki nők és férfiak között, amely-

ben a nő éppen a maga asszonyiságában váljon egyenrangúvá férjével. Molnár Szabolcs írja róla: „feminista – a szó pozitív értelmében” (Molnár 1986. 132.). Minden művében megtalálhatjuk a férfi és nő viszonyának vizsgálatát, megpróbálta olyan nyíltan bemutatni a női, asszonyi érzélemlát, a női egyenjogúságot a családon belül is, ahogyan a kor erdélyi irodalmában más nem tette. Ebben valószínűleg nagy szerepe volt iskolás élményeinek és fiatal pedagógusként, íróként szerzett tapasztalatainak. Ő maga így nyilatkozott erről: „Nemzedékemnek még igen nehéz helyzet jutott a női törekvések kivívásában. Amikor érettségiztem, még akadt olyan professzor, aki az egyetemre iratkozó leányokat női szörnyetegekként emlegette [...] A leánygyermek kibocsátása a család keretéből akár rövid időre is sötét gondokat okozott a szülőknek és megvető lesajnálást váltott ki a kívülállókban. Sajátságos lebecsülése volt ez a fiatal nőnek, sehogy sem akarta elhinni a világ, hogy egymagában is meg tud állani a talpán [...] Másfelől csodálkozva láttam, hogy ennek a féltésnek erkölcsi háttere tulajdonképpen a férfit és a nőt megkülönböztető, kétféle erkölcsiség. E kettős morál legkirívóbb eseteit dolgoztam fel...” (Jagamas 1946. 3.). Kortársai közül nem egy értetlenül olvasta írásait és figyelte írói fejlődését, és ebben észrevehetjük a század elejének társadalmi előítéleteit is. Legismertebb írásai közé tartozik a *Téltutó* című novelláskötete mellett a *Szent szégyen*, melyet 1920–21-ben írt, és a *Tüzes kemence*, mely 1936-ban jelent meg, és joggal sorolható a kor háborúellenes írásai közé is (Molnár 1986. 137.).

A *Szent szégyen* megírásakor a nő érzelmi, lelki szabadságának ügye foglalkoztatja az írónőt. A huszadik század első évtizedeiben, a kor erkölcsi normáihoz viszonyítva merészen ír a társadalomban jelenlévő, de titkolt, sőt szégyenletesnek tartott problémákról, mint például a leányanyaság vagy a házasságtörés. A regény már címében is állást foglal, mikor a leányanyaságot a kor társadalmi normái-

val ellentétben szentnek aposztrofálja. A főszereplő, Győrbíró Hanna vívódásán át mutatja be a nővé, asszonnyá, anyává válás folyamatát, valamint azt az előítéletet, mely egy már megbélyegzett család gyermekét éri kisvárosi közegben, ahol mindenki tud mindenről, és a titok nem maradhat titok. Az anya és két gyermeke, Simeon és Hanna már eleve kirekesztettségben élnek mindennapjaikat az igazságtalanul sikkasztással vádolt apa öngyilkossága miatt. Berde Mária ebben a regényében is kifejti a férfi és nő közötti különbségekről vallott nézeteit, hisz a két testvér egyformán vét az erkölcsi normák ellen, de míg Simeont a húga keletgyepénzéből kigyógyíttatják a kicsapongó élete során szerzett vérbajból, és a bűnről csak az anya tud, így a látszat megőrizhető, addig Hannán már nem tudnak segíteni. A férfiak „bűnét” el lehet palástolni. Ahogyan az író a regénybeli édesanyával ki is mondhatja: „Azért, csak azért szabad minden a férfiúnak, mert az ő tettei titokban maradnak. Mert a látszat megőrizhető. Mert testén nem válik nyilvánvalóvá a szerelem. Minden eleséshez pedig egy nő kell meg egy férfi: lehetetlen, hogy közösen akart tetteiből egyik bűnterhelten, másik folttalanul kerüljön ki.” (Berde 1967. 268.) Az író Hannát olyan döntések elé állítja, melyek közül egyik sem fér a kor társadalmi normái közé: megtartsa vagy elvetesse gyermekét; majd amikor gyermeke mellett dönt, ismét válaszút elé kerül: nevelőotthonba adja-e külföldön megszült gyermekét, hogy így megőrizhesse jó hírét, vagy visszatérjen vele együtt szülővárosába, és vállalja a „szent” szégyent. Az író a kor erkölcsével teljesen szemben álló megoldást választ, mikor Hanna gyermeke megtartása és felnevelése mellett dönt, amiben immár édesanyja és bátyja is segítségére van, bár testvére figyelmezteti, hogy így ujjat húz az egész társadalommal, mintha joga lett volna elkövetni, mintha övé lenne az igazság. Hanna szavaival azonban választ ad az író az összes, a kor normáihoz görccsösen ragaszkodó ellenvéleményre – a társadalmi rend, családra, jö-

vőre való tekintet, szemérem mind csak mesterkéltné fény, mondja, viszont az anyai szeretet előtt mindegyiknek ki kell hunynia (Berde 1967. 315.). Kortársai és író társai közül sokan értetlenül álltak Berde Mária regénye előtt, és nem látták meg benne azt az író, aki nem félt kimondani a 20. század elejének társadalmi tabuként kezelt témáit.

Tizenöt évvel később született a *Tüzes kemence*, amelyben látszólag régi témájához, a férfiak és nők egymáshoz való viszonyához nyúlt vissza, de mindeközben az első világháború okozta pusztítást is be akarta mutatni, mely nemcsak Európa országaira nézve volt romboló hatással, hanem az emberek érzelmi életére is rányomta bélyegét (Jancsó 1967. 16.). Az író egy vele készült interjúban így nyilatkozott regényéről: „Két női nemzedéket kívántam szembeállítani, a nagynyákat és az unokákat. Az első nemzedék az otthon zárt kereteiben nőtt fel, sohasem voltak erkölcsi kétségeik, a korlátok, melyek közé szorították őket, egyben támaszul és életmutatóul is szolgáltak nekik. Velük szemben áll az unokák nemzedéke, akik éppen akkor kerültek a világháború törvényeket felforgató, szörnyű katalizmájába, amikor még alighogy elhagyták biztosan megóvó otthonuk küszöbét...” (Szabadság, 1936.). Az első világháború hatásait vizsgálva sokszor megfedekezünk a háborúnak arról a hatásáról, melyet az emberek érzelmi világára gyakorolt, mely akár családokat tehetett tönkre. Jancsó Elemér szerint a regény fő értéke a háború ezen következményeinek, ezenkívül pedig a két női nemzedék érzelmi világa szétválásának és szembenállásának bemutatása, mely nemcsak Magyarországon, hanem egész Európában is problémát jelentett (Jancsó 1967. 17.). „Nem a darázsderék, a szűk cipellő és a tápos hajviselet választotta el a régi korosztályt az újtól – fogalmazza meg regényében az író –, hanem a lelki, sőt erkölcsi szétsoдрatás...” (Berde 1967. 49.) A *Tüzes kemence* a háború során otthon maradtok tévedéseiről, tévelygéseiről és bűnhődéséről szól. Schöppflin Aladár erkölcsre-

génynek nevezte, bár problematikáját sokkal bonyolultabbnak tartotta lélektanilag, mint erkölcsileg (Molnár 1986. 146.). A regény megjelenésekor, 1936-ban, a második világháború előestéjén az olvasók számára elsősorban a háborúellenesség sugárzott a regényből, és így értelmezte a főhős, Vilma egyéni, családi béke utáni vágyát az első világháború mélyen a lelkekben élő borzalmi után. „...miféle világot értünk – adja az orvosi tanulmányait a világháború miatt félbeszakító Vilma szájába minden bizonnyal saját véleményét az írónő –, amikor ép és fiatal – olyan nagyon fiatal! – életekre úgy kell nézünk, mint halálfiakra, holott csak ötven-hatvan év múlva járna ki értük való szüntelen szívszorongás. Miféle világot, amikor mint a tél előtti csípős hideg éjszakák a levelet, úgy sárgítja el a nagy, örök hideg előérzete az ifjúságot.” (Berde 1967. 69.) Egyik fordítója, Veronica Porumbacu szerint ez a regény Berde Mária legasszonyibb alkotása a szó legteljesebb értelmében (Molnár 1986. 153.). A „tüzes kemence”, bár mint büntetőeszköz jelenik meg, amikor a „falu szépe” a háborúból visszatérő férjével szembesül, kit távolléte alatt egy szerb fogolyra cserélt fel, de értelmezhetjük az első világháború során forrongó, tüzes kemencévé váló Európa jelképeként is. A regényben Vilma és Szia két különböző társadalmi réteghez tartoznak, és két teljesen különböző okból válnak házasságtörővé. Viszont míg Szia „bűne” a világ szeme előtt nyerte el „méltó” büntetését, addig Vilma nem jutott el a végső beismerésig, mivel Berde szerint a vétek bevallása nem mindig hőstett, a főhősnek saját lelkében kell végigjárnia a bűnhődés és megbocsátás útját. Az írónő felmenti hősnőit, és a háború emberi értékeket romba döntő, az erkölcsöket magából kifordító hatásának tulajdonítja a két asszony cselekedeteit.

Berde Mária magánéletében is nagy változás következett be a két regény közt eltelt tizenöt év alatt. 1924-ben feleségül ment dr. Róth Jenő banktisztviselőhöz, akit még az egyetemen ismert meg, és aki állandó segítőjévé vált nemcsak otthon,

hanem irodalmi munkásságában is (Molnár 1986. 6.). Ekkortól jelenik meg neve előtt írásaiban az *R* betű. „Az én *R*. betűm, melyet írói nevem előtt viselek, mint záróékkövét a gyűrűnek, legjobb énemet jelenti. Házasságunk óta férjem ugyanis legszigorúbb belső titkos műbírálómmá nőtte ki magát, kinek csodálatos gondja kíséri azóta minden legkisebb írásaimat [...] Mindenesetre kissé szokatlan, hogy valaki saját kritikusat bírja házastárs gyanánt!” – idézi Berdét Molnár Szabolcs (Molnár 1986. 69.). Betegsége kiújult, ami miatt gyakran kényszerül kisebb pihenőkre, így még nagyobb szükség volt egy szilárd támaszra, amit Róth Jenő személyében meg is talált.

Marosvásárhelyi éveit alatt ért tetőpontjára költészete. Verseiben mindvégig megmarad a domináns női, asszonyi jelleg. Asszonyként akar részt venni a körülötte lévő világ újbóli felépítésében. Az ebben az időszakban született költeményei 1928-ban jelentek meg kötetben, melynek címadó verse, a *Seherezáde himnusza* egyben programverseinek egyike is (Molnár 1986. 93.). „Aki így tud írni, mint egy magyar Burns – írja róla Szabó Magda –, ne szidja Seherezádet, mert ráhagyta mesemondó képességét, és bocsásson meg Sapphónak is...” (Szabó 1997. 7.) Molnár Szabolcs Ady Endre *Hunn, új legenda* című versének sorával („én voltam úr, a vers csak cifra szolgál”) állítja szembe Berdének ezt a versét, mely szimbolikusan jeleníti meg, hogy a költőknek vállalniuk kell tehetségüket, az „ihlet rabságát” (Molnár 1986. 95.). Hiszen Seherezáde is ezt mondja a versben: „virrasztanod kell át az életen, tenger mesém míg mind kiönthetem [...] mert aki egyszer bírni merete titkom, szolgálom, míg összetiprom!” Berde Mária pedig szolgálója lett minden területen, hiszen nemcsak mint költőt és írókat ismerték meg kortársai, hanem mint az erdélyi irodalmi élet egyik kiváló szervezőjét is.

Az első világháborút lezáró békeszerződés után a Magyarországtól elszakított területeken újból életre kellett kelteni az irodalmi élet intézményes kereteit.

1918 után sorra alakultak meg a különböző irodalmi társaságok és lapok, melyek azonban sokszor csak nagyon rövid ideig léteztek. Berde Mária ebből a szervező munkából is kivette részét, melyet nemegyszer műveiben meg is örökített. *Szentségvívők* című regénye, mely a harmincas évek elején jelent meg, és nagy vihart kavart az erdélyi irodalmi életben, az 1919 és 1921 között Marosvásárhelyen megjelenő *Zord Idő* című folyóirat történetét mondja el, melynek alapítója volt Molter Károly és Tompa László mellett (Kuti 1999. 376.). A Kemény Zsigmond Társaság 1920-ban Berdével együtt tagjai közé választotta Áprily Lajost, Tompa Lászlót, Molter Károlyt és Kabdebó Ernát is. A folyóirat megszűnése után az író fontos szerepet vállalt azáltal, hogy a Kemény Zsigmond Társaság vezetőségi tagjaként szorgalmazta a fiatal írónemzedék tagságát, így Makkai Sándor, Reményik Sándor, Bárd Oszkár, Gulácsy Irén és még sok fiatal író foglalta el az őt megillető helyet Erdély kulturális életében (Molnár 1986. 65–66.). A korszak legfontosabb erdélyi írói fórumává a Berde Mária által, a keszthelyi Helikon mintájára kezdeményezett szabad írói közösség, az Erdélyi Helikon köre vált. A közösségbe tömörült írók egy erdélyi *Nyugat* megalapítását tűzték zászlajukra, és szoros kapcsolatot ápoltak a román és szász írókkal. „Életünk egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat... Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak – idézi Kuncz Aladárt Pomogáts Béla –, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.” (Pomogáts 48.). Berde Mária, mint a román és német nyelv kiváló ismerője, fordításaival nagyban hozzájárult az erdélyi nemzetiségek kulturális közeledéséhez.

1931-ben adta ki az Erdélyi Szépírók Céh, egy időben az Athenaeummal, *Földindulás* című regényét, mely fordulópontot jelentett művészetében, hiszen eltávolodott korábbi romantikus jellegű írásaitól, és programszerűen egy kortörténeti dokumentumot akart rajzolni a családtörténeten keresztül (Molnár 1986.

173–175.). A regény a középosztály első világháború utáni nehéz sorsát, egy korábbi földbirtokosnak és családjának a földbirtokreform következtében végbemenő szétzilálódását, lesüllyedését mondja el.

Költői pályájának harmadik szakaszában már megfigyelhető, hogy eluralkodik írásaiban a megnyugvás keresése és a halál gondolata. Ebben nagy szerepet játszott, hogy betegsége egyre jobban elhatalmasodott rajta. 1936-tól kezdve egyre gyakrabban kényszerül kórházi kezelésre a kolozsvári Pasteur Intézetben, és egyre kevesebb időt tud az iskolában is tölteni, míg végül 1942 augusztusától nyugdíjba vonul (Molnár 1986. 71.). Érdeklődése egyre inkább a nagylélegzetű regények felé fordul. 1943-ban jelent meg életművének koronájaként *A hajnal emberei* című történelmi regénye, a második világháború legsötétebb időszakában, amikor talán a legnagyobb szükség volt arra, hogy az emberekben felidézze a reformkor hőseit és a szabadságharc bukását követő nehéz időszakot (Jancsó 1967. 18.). A regény központi alakja Szász Károly, de mellette megjelenik a reformkori Erdély mindegyik jelentős személyisége Wesselényi Miklóstól Kemény Dénesen át Barabás Miklósig, de családjának számos tagja is feltűnik a regény lapjain, mint például Weress Károly, Mester doktor vagy Berde Mózsza. A regény cselekménye az 1820-as években indul, és a kiegyezésig követi az erdélyi eseményeket. Berde Mária így nyilatkozott regényéről egy vele készült interjú során: „Hogy milyen mélyen él a demokrácia szelleme a magyarságban és [...] az erdélyiekben, arra a regényemhez szükséges adatok gyűjtése közben jöttem rá. Büszke vagyok arra, hogy könyvem első két kötete 1943-ban jelent meg, akkor, amikor még beszélni sem volt szabad a demokráciáról...” (Jagamas 1946. 3.) Sajnos, harmadik kötetét már nem tudta végleges formába önteni, így csak az első két kötet jelent meg nyomtatásban, az utolsó kötet kéziratban maradt. Haláláig az utolsó kötet kiadásán dolgozott. Nagyon sokat kutatott, hogy a lehető leghite-

lesebben írja meg ennek a korszaknak a történetét. Előtanulmányai során készített kéziratának anyaga meghaladja a tízezer lapot (Molnár 1986. 230.). Ahogy Molnár Szabolcs írja, az író legfőbb célja az volt, hogy „az erőszak elleni kiáltás visszhangját keltse” kortársaiban (Molnár 1986. 228.). Regényéért Berde Mária Baumgarten-díjban részesült (Jancsó 1967. 19.), 1940 októberében pedig Horthy Miklós, aki ekkor növelte meg a kiosztott Corvin-koszorúk és Corvin-láncok számát a visszatért országrészekre való tekintettel, átadta Kós Károly, báró Kemény János és Tamási Áron mellett Berde Máriának is a Corvin-koszorút (Murányi 1999. 98.).

Berde Mária haláláig aktívan vett részt az erdélyi lapok munkájában, így cikkei, versei és fordításai megjelentek többek között a *Dolgozó Nőben*, a *Világosságban*, az *Utunk*, a *Szabad Szó* és a *Népújság* hasábjain. Súlyos betegsége végül legyőzte, és 1949. február 20-án Kolozsvárott örökre lehunyta szemét (Jancsó 1967. 20.). Ő volt „az a prózaíró – írja Szabó Magda –, akit Nyugaték vártak, az alkotó, aki [...] nem fél a tabutól, nem ismer se faji, se vallásbeli előítéletet (...) A történelem bűne, hogy az én nemzedékem a háború után minden muzsikaszavú lírai tökéletességet gyanakodva szemlél: túl szép volt, geometriai, kerek.” (Szabó 1997. 7–9.)

Takács Zsuzsanna Mária

■ IRODALOM

- Adamovits Sándor 2005: Helikoni Nagyasszonyok. Berde Mária, a pedagógus és az író. Hargita Népe, 17. évf. 127. sz.
- Berde Mária 1970: Versek – műfordítások. Kriterion Könyvkiadó, Buk.
- Fábri Anna 1996: „A szép tiltott táj felé”. A magyar írók története a két századforduló között (1795–1905). Kortárs Kiadó, Bp.
- Jagamas Ilona 1946: Csendes beszélgetés Berde Móriával. Világosság 1946. szeptember 6. 3.
- Jancsó Elemér 1967: Berde Mária. In: Berde Mária: Tüzes kemence – Szent szegény. Irodalmi Könyvkiadó, Buk., 5–20.
- Kéri Katalin 1996: Kmety képviselő úr és a „női szörnyceték”. Egy 1907-es parlamenti felszólalás sajtóvisszhangja. Iskolakultúra 3. 101–103.
- Kéri Katalin 2008: Hölgyek napernyővel. Nők a dualizmus kori Magyarországon 1867–1914. Pannónia Könyvek, Pécs
- Kuti Márta 1999: Utószó. In: Berde Mária: Szentségvívők. Mentor Kiadó, Mvhely, 371–378.
- Molnár Szabolcs 1986: Berde Mária. Kriterion Könyvkiadó, Buk.
- Murányi Gábor 1999: A Corvin-lánc története. HVG 1999. november 13. 97–104.
- Pomogáts Béla: A romániai magyar irodalom. Bereményi Könyvkiadó, é. n.
- Szabó Magda 1997: Fáklya, csillag. Főhajtás Berde Móriának. Új Horizont 4. 3–9.

